

environment. The Internet and Higher Education. № 44. DOI: <https://doi.org/100708>. 10.1016/j.iheduc.2019.100708 [in English]

10. Dziuban, C., Graham, C., Moskal, P., Norberg, A., Sicilia, N. (2018). Blended learning: the new normal and emerging technologies. International Journal of Educational Technology in Higher Education. № 15(1). Pp. 1–16. [in English]

11. Graham, Ch. R., Borup, J., Archambault, L., Short, C. R. 4 Skills Essential for Effective Blended Teaching. URL: <https://www.blendedlearning.org/4-skills-essential-for-effective-blended-teaching/>. [in English]

12. Irvine, V. (2020, October 26). The landscape of merging modalities. Educause. URL: <https://er.educause.edu/articles/2020/10/the-landscape-of-merging-modalities>. [in English]

13. Johnson, N. (2021). Evolving definitions in digital learning: A national framework for categorizing commonly used terms. Canadian Digital Learning Research Association. URL: <http://www.cdrlra-acrfl.ca/2021-cdlra-definitions-report/>. [in English]

14. Johnson, N., Seaman, J., Poulin, R. (2022). Defining different modes of learning: Resolving confusion and contention through consensus. Online Learning. № 26(3). Pp. 91–110. DOI: <https://doi.org/10.24059/olj.v26i3.3565>. [in English]

15. Maxwell, Cl. What Blended Learning Is – and Isn't. URL: <https://www.blendedlearning.org/what-blended-learning-is-and-isnt/>. [in English].

16. Megahed, N., Ghoneim Ehab. (2022). Blended Learning. The New Normal for Post-COVID-19 Pedagogy. International Journal of Mobile and Blended Learning (IJMBL). № 14(1). DOI: <https://doi.org/10.4018/IJMBL.291980>. [in English]

17. Singh, V., Thurman, A. (2019). How many ways can we define online learning? A systematic literature review of definitions of online learning (1988-2018). American Journal of Distance Education. № 33(4). Pp. 289–306. [in English]

18. Smith, K., Hill, J. (2019). Defining the nature of blended learning through its depiction in current research. Higher Education Research & Development. № 38 (2). Pp. 383–397. DOI: <https://doi.org/10.1080/07294360.2018.1517732>. [in English]

19. Tambunan, H., Silitonga, M., Sidabutar, U. B. (2021). Blended Learning in Teaching Technical Teacher Candidates with Various Types of Learning Styles. International Journal of Mobile and Blended Learning (IJMBL). № 13(3). DOI: <https://doi.org/10.4018/IJMBL.2021070104>. [in English]

20. Tong, Y., Kinshuk, Wei, X. (2020). Teaching Design and Practice of a Project-Based Blended Learning Model. International Journal of Mobile and Blended Learning (IJMBL). № 12(1). DOI: <https://doi.org/10.4018/IJMBL.2020010103>. [in English]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ПУГАЧ Віталіна Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін Вінницького навчально-наукового інституту економіки Західноукраїнського національного університету.

Наукові інтереси: професійна підготовка майбутніх фахівців-правознавців.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

PUGACH Vitalina Nikolajewna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department Jurisprudence and Humanities, Vinnytsia Educational and Scientific Institute of Economics Western Ukrainian National University.

Scientific interests: professional training of future legal specialists.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2023 р.

УДК378.7:373.

DOI: 10.36550/2415-7988-2023-1-211-314-319

РОМАНИШИНА Людмила Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6026-2614>
e-mail: romanyshyna43@ukr.net

МЕТОДИКА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЇ РОБОТИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ КОЛЕДЖІВ

Стаття присвячена опису методики експериментальної роботи щодо формування громадянської компетентності студентів технічних коледжів. Методика визначається автором як системний комплекс заходів, спрямованих на вирішення єдиної проблеми, що вимагає об'єднання зусиль виконавців. Основне її призначення – цілеспрямованість, упорядкування методів, форм, засобів і дій всіх суб'єктів формування громадянської компетентності студентів з орієнтацією їх на кінцевий результат, не позбавляючи при цьому ініціативи, творчості і самостійності виконавців.

Запропоновані автором заходи були спрямовані на формування когнітивного особистісного та діяльнісного компонентів громадянської компетентності. Основою у формуванні когнітивної складової громадянської компетентності автор вважає здатність оперувати поняттями в площині «громадянськості». Особистісний критерій трактується як визначальний у процесі формування громадянської компетентності студентів, оскільки одним з головних завдань формування громадянської компетентності є перетворення отриманих громадянських знань до особистих переконань як міцної усталеної думки. Формування професійної компетентності за діяльнісним критерієм відбувається в умовах реалізації громадянської позиції на практиці. Для цього широко використовуються імітаційні методи під час тренінгу.

Основними методами формування громадянських понять були: формулювання визначення за ключовими ознаками поняття; складання асоціативних ланцюжків, порівняльний аналіз; створення асоціативно-графічного малюнка поняття; контекстне використання поняття в сюжетно-ілюстративному матеріалі (тематична міні-розповідь, презентація тощо); складання тематичних структурно-логічних схем тощо.

Методика формування громадянської компетентності студентів має за мету вдосконалення цього процесу. Її реалізація здійснюється за такими напрямками:

узгодження цілеспрямованої діяльності студентів, які навчаються за різними освітніми програмами, з метою формування громадянської компетентності;

удосконалення теоретичних і методичних основ формування громадянської компетентності студентів;

інформаційне забезпечення процесу формування громадянської компетентності студентів.

Ключові слова: формування громадянської компетентності, студенти, технічний коледж, методика, дослідно-експериментальна робота.

ROMANISHYNA Lyudmila Mykhailivna –

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Head of the Department of Pedagogy of the Khmelnytskyi Humanitarian and Pedagogical Academy

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6026-2614>

e-mail: romanyshyna43@ukr.net

METHODS OF EXPERIMENTAL WORK ON THE FORMATION OF CIVIL COMPETENCE OF STUDENTS OF TECHNICAL COLLEGES

The article is devoted to the description of the methodology of experimental work on the formation of civic competence of students of technical colleges. The methodology is defined by the author as a systematic set of measures aimed at solving a single problem, which requires the combined efforts of performers. Its main purpose is purposefulness, organization of methods, forms, means and actions of all subjects of the formation of students' civic competence with their orientation towards the final result, while not depriving the performers of initiative, creativity and independence.

The measures proposed by the author were aimed at the formation of cognitive personal and activity components of civic competence. The author considers the ability to operate with concepts in the plane of "citizenship" to be the basis for the formation of the cognitive component of civic competence. The personal criterion is interpreted as determining in the process of forming the civic competence of students, since one of the main tasks of the formation of civic competence is the transformation of acquired civic knowledge into personal beliefs as a strong established opinion. The formation of professional competence according to the activity criterion takes place in the conditions of the implementation of the civic position in practice. For this, simulation methods are widely used during training.

The main methods of forming civic concepts were: formulation of the definition based on the key features of the concept; compilation of associative chains, comparative analysis; creating an associative-graphic picture of the concept; contextual use of the concept in plot-illustrative material (thematic mini-narrative, presentation, etc.); compilation of thematic structural and logical schemes, etc.

The method of forming students' civic competence aims to improve this process. Its implementation is carried out in the following directions:

coordination of purposeful activities of students studying in various educational programs with the aim of forming civic competence;

improvement of the theoretical and methodological foundations of the formation of civic competence of students;

information provision of the process of formation of students' civic competence.

Key words: formation of civic competence, students, technical college, methodology, research and experimental work.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. За результатами проведеного констатувального етапу експерименту було зроблено висновок про недостатню сформованість громадянської компетентності студентів технічних коледжів (низький рівень 28,61 %, середній – 57,87 %, високий – лише 13,52 %) та необхідність розроблення педагогічних умов, які б забезпечили результативність процесу формування громадянської компетентності студентів технічного коледжу. Такими педагогічними умовами було визначено: упровадження методики формування громадянської компетентності студентів шляхом використання тренінгових технологій в освітньому процесі технічного коледжу; внесення ціннісних складових в освітні

середовище технічного коледжу; активізація громадянської позиції студентів у реалізації соціально значущих справ; розвиток громадянської компетентності педагогів. Але щоб переконатися у дієвості запропонованих педагогічних умов, їх необхідно перевірити експериментальним шляхом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням формування громадянської компетентності різних категорій студентів присвячено низку праць сучасних вчених. Історичним аспектам розвитку ідей громадянськості в Україні присвячено доробок І. Кучинської. Дослідник М. Левківський розглядає громадянську компетентність крізь призму відповідальності особистості. Є. Гарбар, Н. Макогончук, В. Мірошніченко досліджували формування громадянської компетентності у

майбутніх офіцерів. Т. Мацейків спрямовує наукові пошуки на аналіз шляхів, форм та методів формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках історії України. О. Білоус та Г. Слободянюк зосереджується на формуванні громадянської компетентності студентської молоді на засадах літературознавчої діяльності. Автори звертаються до різних дослідницьких методів, у тому числі – експерименту. Проте експериментальне дослідження формування громадянської компетентності студентів технічних коледжів потребує часткової методики.

Метою статті є опис методики експериментальної роботи щодо формування громадянської компетентності студентів технічних коледжів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

На формуальному етапі експерименту проводилася перевірка розроблених педагогічних умов розвитку громадянської компетентності студентів технічних коледжів. Формувальний етап експерименту відбувався в умовах технічного коледжу. Дослідженням було охоплено 98 студентів різних спеціальностей Тернопільського фахового коледжу Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя, Вінницького технічного фахового коледжу, Технічного фахового коледжу національного університету «Львівська політехніка». До ЕГ було відібрано 48 осіб. Контрольна група складалась із 50 осіб.

Відповідно до цілей і завдань експерименту експерти спостерігали за формуванням громадянської компетентності студентів, аналізували отримані результати, оцінювали ефективність розроблених педагогічних умов. Систематизувалися, аналізувалися й узагальнювалися результати експерименту. Запропоновані нами педагогічні умови формування громадянської компетентності студентів мають значний потенціал щодо удосконалення цього процесу. Але для ефективної їх реалізації необхідно було врахувати результати констатувального етапу дослідно-експериментальної роботи. Особлива увага під час експериментального навчання приділялася всебічному вивченню й урахуванню об'єктивних і суб'єктивних причин, що оптимізують або ускладнюють процес формування громадянської компетентності студентів технічного коледжу. На формуальному етапі експерименту методами дослідження були: аналіз документів, аналіз результатів практичної діяльності, співбесіда, опитування, спостереження.

Як зазначалось раніше, процес формування громадянської компетентності реалізується в системі освітнього процесу технічного коледжу. Змістовим компонентом освітнього процесу в умовах освітнього процесу технічного коледжу,

ураховуючи предмет нашого дослідження, є застосування тренінгових технологій. Основні заходи і періодичність їх проведення визначено з урахуванням вимог керівних документів. Велика частина запропонованих заходів спрямована на формування когнітивного компоненту громадянської компетентності. Але навіть цей напрям не може бути реалізованим з належною ефективністю, оскільки періодичність проведення тренінгів для студентів – один раз на семестр, що вважаємо недостатнім. Крім цього, велика частина з них проводиться формально, без належної підготовки з боку керівництва коледжу.

Згідно з логікою педагогічного дослідження було розроблено відповідну методику, що відображає процес формування громадянської компетентності студентів шляхом використання тренінгових технологій. Така методика є системним комплексом заходів, спрямованих на вирішення єдиної проблеми, що вимагає об'єднання зусиль виконавців. Основне її призначення – цілеспрямованість, упорядкування методів, форм, засобів і дій всіх суб'єктів формування громадянської компетентності студентів з орієнтацією їх на кінцевий результат, не позбавляючи при цьому ініціативи, творчості і самостійності виконавців.

На основі аналізу стану розвитку громадянської компетентності студентів, спостережень, даних констатувального етапу експерименту і з урахуванням чинників, що чинять вплив на розвиток громадянської компетентності студентів, була розроблена методика проведення тренінгів для формування громадянської компетентності студентів, яка передбачала реалізацію запропонованих нами педагогічних умов. Отримані дані були обговорені на засіданнях педагогічної ради коледжу, що дозволило скоректувати програму заходів щодо оптимізації процесу формування громадянської компетентності студентів, уточнити зміст формуального етапу експерименту.

Методика має за мету вдосконалення формування громадянської компетентності студентів. Її реалізація здійснюється за такими напрямками:

- узгодження цілеспрямованої діяльності студентів, які навчаються за різними освітніми програмами, з метою формування громадянської компетентності;

- удосконалення теоретичних і методичних основ формування громадянської компетентності студентів;

- інформаційне забезпечення процесу формування громадянської компетентності студентів.

Студентам було прочитано курс лекцій історико-правового, мовно-літературного та соціально-економічного циклів, у тому числі і з питань особливостей формування громадянської

компетентності. В експериментальній групі, крім стандартних, реалізовувався весь комплекс експериментальних заходів. Контрольні зрізи за станом рівня сформованості громадянської компетентності проводилися в обох групах безпосередньо перед початком експериментальних дій, після певного етапу цих дій і після їх закінчення за підсумками експерименту. Під час планування і реалізації заходів, спрямованих на розвиток когнітивного компоненту громадянської компетентності, як пріоритетні використовувалися такі положення: актуальність соціально-правової інформації – відповідність змісту громадянських знань сучасним вимірам; органічний взаємозв'язок і збалансованість теоретичних і практичних знань.

Основою у формуванні когнітивної складової громадянської компетентності є здатність оперувати поняттями в площині «громадянськості». При виборі найбільш ефективних методів розвитку громадянських понять ми ґрунтувалися на положеннях з праць Є. Гарбара [1], І. Кучинської [2], М. Левківського [3], Н. Макогончук [4], В. Мірошніченко [5], Т. Мацейків [6] та ін. До основних методів формування громадянських понять було віднесено такі, як формулювання визначення за ключовими ознаками поняття, складання асоціативних ланцюжків, порівняльний аналіз, створення асоціативно-графічного малюнка поняття, тематична міні-розповідь, презентація, складання тематичних структурно-логічних схем тощо.

Після з'ясування конкретного професійного поняття наступним необхідним етапом опрацювання є його контекстне використання. Як одна з основних умов, що забезпечують ефективне формування громадянських понять на певному етапі, а, отже, і громадянської компетентності, можуть бути активні методи підготовки, які забезпечують опанування індивідуального і групового досвіду, а також корекцію поведінки і дій у спеціально заданих умовах – під час тренінгу. Тематичні завдання професійного характеру, що містять професійну ситуацію і вимагають вирішення на підставі конкретної обстановки, становлять значний інтерес. При цьому у студентів відбувається розширення професійного кругозору, удосконалення навичок роботи з керівними документами, а так само навичок ухвалення рішення в конкретному випадку.

У таблиці 1 подано дані оцінки сформованості громадянської компетентності за когнітивним, особистісним, діяльнісним та інтегральним критеріями за результатами констатувального етапу експерименту.

У таблиці 2 подано дані оцінки рівня сформованості громадянської компетентності за когнітивним, особистісним, діяльнісним та інтегральним критеріями за наслідками підсумкового зрізу. Вони надають можливість

наочно уявити, якою мірою впроваджувані заходи впливали на формування громадянської компетентності студентів. За показником «опанування громадянських знань» значущим чином змінилася кількість студентів, що мають середній і високий рівні його сформованості. Що стосується «здатності використовувати громадянські знання під час навчальної та позанавчальної діяльності», то тут наочніше спостерігається зменшення кількості студентів з низьким рівнем сформованості показника, зростає кількість студентів, що мають середній рівень, з'являється певна кількість випробовуваних, таких, що досягли високого рівня якості використання громадянських знань під час навчальної та позанавчальної діяльності.

Таблиця 1 – Оцінка сформованості громадянської компетентності студентів технічного коледжу за результатами констатувального етапу експерименту

№ з/п	Критерії і показники сформованості громадянської компетентності	Значення інтегрального критерію	
		ЕГ ₁	КГ ₁
1. Когнітивний критерій		1,60	1,59
I	Опанування громадянських знань	1,60	1,60
II	Здатність використовувати засвоєні знання під час навчальної та позанавчальної діяльності	1,70	1,70
III	Сформованість громадянського світогляду	1,50	1,50
2. Особистісний критерій		1,63	1,53
I	Наявність мотивації до громадянської активності	1,70	1,50
II	Опанування умінь громадянської діяльності	1,60	1,60
III	Сформованість умінь виявлення громадянської позиції	1,60	1,50
3. Діяльнісний критерій		1,51	1,56
I	Вияв громадянської позиції особистості студента	1,60	1,60
II	Відтворення в професійних діях громадянської позиції	1,50	1,40
III	Самооцінка своїх дій та прийнятих рішень	1,40	1,70
Інтегральний критерій		1,58	1,56

Особистісний критерій визначено нами як визначальний у процесі формування громадянської компетентності студентів, оскільки одним з головних завдань формування громадянської компетентності є перетворення

отриманих громадянських знань до особистих переконань як міцної усталеної думки. На основі спонукальної функції особистого ставлення в індивіда формується потреба діяти відповідно до громадянського знання, тобто громадянське переконання.

Таблиця 2 – Оцінка сформованості громадянської компетентності студентів технічного коледжу за підсумками формувального етапу експерименту

№ з/п	Критерії і показники розвиненості громадянської компетентності педагогів	ЕГ ₂	КГ ₂
1.	Когнітивний критерій	2,19	1,83
I	Опанування громадянських знань	2,19	1,81
II	Здатність використовувати засвоєні знання під час навчальної та позанавчальної діяльності	2,31	1,96
III	Сформованість громадянського світогляду	2,06	1,73
2.	Особистісний критерій	2,18	1,64
I	Наявність мотивації до громадянської активності	2,28	1,59
II	Опанування умінь громадянської діяльності	2,16	1,73
III	Сформованість умінь виявлення громадянської позиції	2,11	1,59
3.	Діяльнісний критерій	1,95	1,71
I	Вияв громадянської позиції особистості студента	2,06	1,74
II	Відтворення в професійних діях громадянської позиції	1,95	1,53
III	Самооцінка своїх дій та прийнятих рішень	1,81	1,85
	Інтегральний критерій	2,11	1,73

Ефективність пропонованих заходів і умов формування громадянської компетентності за особистісним критерієм перевірялася шляхом порівняння даних початкового та підсумкового зрізів в ЕГ і КГ.

Формування професійної компетентності за діяльнісним критерієм відбувається в умовах реалізації громадянської позиції на практиці. Для цього широко використовуються імітаційні методи під час тренінгу. Найбільш поширеним є метод вирішення конкретних ситуацій. Цей метод найбільш простий в реалізації і достатньо повно відповідає завданням моделювання. При цьому ситуації повинні моделюватися так, щоб студенти могли проаналізувати і осмислити реальні суспільні явища, висловити власне ставлення. Так само для розвитку діяльнісного критерію використовувалися навчальні ситуації, що ставлять студентів у конкретні обставини і спонукають моделювати варіанти громадянської поведінки в заданих обставинах. Цей метод дозволяє формувати уміння практичного застосування отриманих знань. Ми

переконалися, що активні методи навчання комплексно діють на розвиток громадянської компетентності студентів технічних коледжів. Такі заходи дозволяють впливати на особистісний розвиток студента: відбувається зміна в системі громадянських установок особи, підвищується мотивація до розвитку громадянської компетентності.

Реалізація запропонованої методики проведення тренінгу дозволила вплинути на процес формування громадянської компетентності студентів технічних коледжів. При цьому достовірні зміни відбулися за всіма критеріями сформованості громадянської компетентності, що дозволяє говорити про комплексний вплив запропонованих дій.

Формувальний етап експерименту полягав у впровадженні розроблених педагогічних умов формування громадянської компетентності студентів шляхом реалізації відповідної методики проведення тренінгу. За підсумками експериментальної роботи в КГ та ЕГ було проведено підсумкові зрізи, що дозволяють відстежити динаміку показників громадянської компетентності студентів. Загальний аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи переконує, що запропоновані педагогічні умови дозволяють оптимізувати освітній процес і сприяють ефективному розвитку громадянської компетентності студентів. Очевидним є те, що за результатами формувального етапу експерименту відбувся перерозподіл студентів як КГ, так і ЕГ за рівнями сформованості громадянської компетентності студентів технічних коледжів. Водночас, у КГ цей перерозподіл є незначним, а в ЕГ – суттєвим. Загалом, спостерігається збільшення кількості студентів з високим та середнім рівнями сформованості громадянської компетентності, зменшення – з мінімальним рівнем сформованості досліджуваних якостей. Показовим є те, що в ЕГ упродовж експерименту кількість студентів з високим рівнем сформованості громадянської компетентності зросла на 25 %, а в КГ – лише на 9,1 %; кількість студентів з низьким рівнем в ЕГ зменшилась на 37,4 %, а в КГ – на 13,7 %.

Отже, після педагогічного впливу рівень розвитку громадянської компетентності студентів підвищився. Підсумкові результати, отримані експертною групою, свідчать, що порівняно з вихідним рівнем відбулися суттєві зміни щодо сформованості громадянської компетентності студентів ЕГ. На завершальному етапі було узагальнено результати проведеного дослідження, що дозволило скласти уявлення про рівень сформованості громадянської компетентності педагогів шляхом проведення низки заходів.

Наприкінці формувального етапу експерименту, відповідно до розробленої методики, нами з'ясовано динаміку змін рівнів

сформованості громадянської компетентності студентів. Одержана інформація дозволяла порівнювати результати до і після експерименту, що сприяло визначенню ефективності проведеної роботи, виявленню найбільш чи найменш успішних студентів. За результатами формувального етапу експерименту середній динамічний бал в ЕГ склав 0,53 бала, тоді як у КГ– 0,17 бала. В ЕГ було отримано значно вищі результати за обраними критеріями і показниками, що є підтвердженням ефективності проведеного експериментального дослідження.

Узагальнені результати формувального етапу експерименту підтвердили ефективність впливу на формування громадянської компетентності студентів технічних коледжів визначених нами педагогічних умов.

Висновки та перспективи подальших розвідок напруму. Отже, за підсумками формувального етапу експерименту доходимо висновку, що в ЕГ: обсяг громадянських знань збільшився; розвинулася усвідомлена потреба в збільшенні обсягу громадянських знань і вдосконаленні умінь застосовувати їх на практиці; особливо актуалізувалася аксіологічна складова педагогічної діяльності, що обумовлює усвідомлення її соціальної цінності громадянської компетентності. Отримані результати дають підставу стверджувати, що запропоновані педагогічні умови розвитку громадянської компетентності студентів технічних коледжів є ефективними. **Перспективу** подальших пошуків становить детальне вивчення методів та засобів реалізації кожної із визначених педагогічних умов формування громадянської компетентності студентів технічних коледжів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Гарбар, Є. О. Виховання громадянської відповідальності майбутніх офіцерів військових закладів вищої освіти: дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. Харків, 2021. 299 с.
2. Кучинська, І. О. Історико-виховні особливості розвитку ідей громадянськості в Україні (друга половина XIX–30-ті роки XX століття). [Навчальний посібник]. Кам'янець-Подільський, 2014. 196 с.
3. Левківський, М. В. Соціально-громадянська відповідальність особистості. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград, 52 (Ч. 1), 2003. С. 44–47.
4. Макогончук Н. В. Формування громадянської компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу: дис. ... канд. пед. наук. Хмельницький, 2013. 244 с.
5. Мірошніченко В. І., Грузевич Т. Ю. Формування громадянської культури старшокласників на основі сімейних традицій. *Педагогіка та психологія: збірник наукових праць/ за заг. ред. академіка І.Ф. Прокопенка,*

проф. С.Т. Золотухіної. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2019. Вип. 61. 207 с., С. 113–122.

6. Мацейків, Т. І. Шляхи, форми та методи формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках історії України. *Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 75, 2020. С. 132–136.

REFERENCES

1. Harbar, Ye. O. (2021). Vychovannia hromadianskoi vidpovidalnosti maibutnikh ofitseriv viiskovykh zakladiv vyshchoi osvity [Education of civic responsibility of future officers of military institutions of higher education]. *Dys. ... d-ra filosofii za spetsialnisiu 011 Osvitni, pedahohichni nauky*. Kharkiv, 299 s. [in Ukrainian]
2. Kuchynska, I. O. (2014). Istoryko-vykhovni osoblyvosti rozvytku idei hromadianskosti v Ukraini (druga polovyna KhKh–30-ti roky KhKh stolittia). [Historical and educational features of the development of ideas of citizenship in Ukraine (the second half of the 19th–30s of the 20th century)]. [Navchalnyi posibnyk]. Kamianets-Podilskyyi. 196 s. [in Ukrainian]
3. Levkivskyyi, M. V. (2003). Sotsialno-hromadianska vidpovidalnist osobystosti [Social and civic responsibility of the individual]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky*. Kirovohrad, 52 (Ch. 1), S. 44–47. [in Ukrainian]
4. Makohonchuk, N. V. (2003). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti u maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv u protsesi vyvchennia dystsyplin sotsialno-humanitarnoho tsykladu [The formation of civic competence in future border guards in the process of studying the disciplines of the social and humanitarian cycle]: dys. ...kand. ped. nauk. Khmelnytskyi. 244 s. [in Ukrainian]
5. Miroshnichenko, V. I., Hruzevych, T. Iu. (2019). Formuvannia hromadianskoi kultury starshoklasnykiv na osnovi simeinykh tradytsii. [Formation of civic culture of high school students based on family traditions] *Pedahohika ta psykholohiia: zbirnyk naukovykh prats*. Kharkiv: KhNPU imeni H.S. Skovorody. Vyp. 61. S. 113–122. [in Ukrainian]
6. Matseikov, T. I. (2020). Shliakhy, formy ta metody formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv litseiu na urokakh istorii Ukrainy [Ways, forms and methods of formation of civic competence of lyceum students in lessons of the history of Ukraine]. *Pedahohichni nauky: realii ta perspektivy*. 75, 132–136. [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

РОМАНІШИНА Людмила Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Наукові інтереси: підготовка майбутніх фахівців у технічних коледжах, формування у них громадянської компетентності.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

ROMANISHYNA Lyudmila Mykhailivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy of the Khmelnytskyi Humanitarian and Pedagogical Academy.

Scientific interests: training of future specialists in technical colleges, formation of their civic competence.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2023 р.